

SZEMELVÉNYEK A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC SAJTÓJÁRÓL

Negyvennyolc szegedi sajtója

A szegedi irodalom 1848–49-ben gazdagon bontakozott ki. Tudunk ugyan arról, hogy Grün Nyomda lapot akart indítani, de előbb az engedélyt nem kapta meg, utóbb 1847-ben valószínűleg a tulajdonos nem érezte a lapot annyira elég biztonságosnak. 1848-ban a piarista szerzetesrendet otthagyo Szabó Mihály próbált Népbárát címen lapot indítani. A paraszti családból származó Szabó Mihály úgy látszik, nem rendelkezett pénzzel és nem tudta lerakni a törvények szerint szükséges kauciót. Lap helyett így röplapszerűen jelentette meg munkáit, elkísérte a szegedi nemzetőröket a délvidéki táborba és megörökítette a júliusi csaták emlékét.

Az első szegedi napilap

Versecki győzelem. Július 11-én volt az első csata és alcímeként azt írja Sz. M.: édesanyjának levélben írja egy önkéntes. A második csata az óbesszi tábor első csatája címen jelent meg július 13-án, ismét Sz. M. jelzéssel. A harmadik, a futaki csata július 18-án történt, ezt követve kapta a szerző, mert alcímek azt adja, hogy elbeszélve egy csatában részt vett szabadkai nemzetőrnek a fia által.

Hogy ezek a népies költemények utat találtak a néphez, jól mutatja, hogy Kálmány Lajos 1891-ben szintén lejegyzett az óbesszi táborról egy népdalt. Szabó Mihály 1849-ben tényleg újságíró lett, amikor május elején megindult a Szegedi Hírlap Tóth Mihály főbíró, főszerkesztő szerkesztésében. Tóth Mihálynak a főbíró választásáról lelkesen beszámolt Tánács Mihály Munkások újságának szegedi levelezője is.

A szegedi „népbárátok” Tóth Mihályt a szegedi Tánácsnak tekintették. Tóth Mihály 20 éven keresztül harcolt a szegedi patriciusok korrupcióját vezető ellen. Emiatt elvesztette ügyvédi állását, sőt egy időben az üldözés elől Szegedet is kénytelen volt elhagyni. Az 1848-as áprilisi törvények adták vissza a szabadságát és üldöztetése miatt oly népszerűvé lett, hogy főbíróként választották meg a szintén népszerű liberális vetélytársakkal szemben. Tánácsnak, mint azt az Életútjában maga is megírja, volt kapcsolata Szegeddel, már a 40-es években, a Grün Nyomda iparosnapitárt akart kiadni és hozzá Tánácsistól kért cik-

keket. Sőt, akkor készült el az embléma is, melyben egy nemes értelmiségi mellett parasztember és iparos jelenik meg, s amikor 1849-ben megindult az első szegedi lap: a Tiszavidéki Újság, a címdaloldalon nemcsak lekötözte a hármass emblémát, hanem azt a magyarázatot fűzte hozzá, hogy iparos és a földműves segít nekünk, hogy megszülessen a nép uralma Szegeden is.

Talán egy városban sem volt olyan erős a népbárátok tábora, mint Szegeden. Tánácsot rövidesen megfosztották lapjától, de a szegedi újság következetesen lekötözte a cikkeket és Tóth Mihály igyekezett is a szegedi politikában megvalósítani Tánács gondolatait. Valószínűleg Tóth Mihály maga írta azt a cikket 1849 júliusában, amikor a Kormány Szegeden van, hogy Kossuth vegye maga mellé a kormányba Tánácsot, mert a nép Kossuth mellett egyedül Tánácsban bíz.

A radikális baloldal mellett elég nagy szerepet kapott a márciusi fiatalok szegedi csoportja, akik közül egyesek személyesen is barátságban voltak a márciusi fiatalokkal, sőt, közülük van aki a márciusi fiatalok szűkebb csoportját képező Életképek barátai körébe tartoztak. Szabó Richárd ugyanis Szegedre került káplánnak és egyik vezető egyénisége lett a szegedi mozgalmaknak. Néhány évvel idősebb volt ugyan nála Molnár Pál, aki a Tiszavidéki Újságot szerkesztette, de 1840-től kezdve jó barátság fűzte Egressy Gáborhoz, aki színészként többször vendégszerepelt Szegeden, most pedig kormánybiztosként került Szegedre Kossuth megbízásából.

A szegedi sajtó születése 1949. január 3-án, tulajdonképpen Egressy Gábor támogatásával történt, mégpedig úgy, hogy ő, a kormánybiztos indította el a lapot a törvény által megkívánt kaució nélkül. Budát és Pestet ki kellett üríteni, a Kormány Debrecenbe menekült, a sajtóéletnek is Debrecen lett az új központja, a délvidéki katonaságot Szegedre központosították, s ebben a helyzetben került sor arra a rendkívüli intézkedésre, hogy törvényt szegve a kormány megbízottja terem új újságot Szegeden. Molnár Pál főszerkesztése nagyon közel állott a Tóth Mihályi politikához, amit jól mutat, hogy a katonai vezetést bíró megjegyzései miatt többször próbálták betiltani. Áprilisban, amikor a

Szemere-kormány megalakult, és a katonai győzelmek is némileg konszolidált viszonyokat teremtettek, sor került a lap betiltására. Molnár Pál az előfizetők kielégítésére a szintén a márciusi fiatalokhoz tartozó és egyetemi tanárként lett Kornis Károly fűzetét jelenteti meg, amelyeknek a fejtegetései rendkívül ügyesen szólnak a néphez és magyarázzák meg a szabadság értelmét. Jellemző az is, hogy amikor egy tanácsosi választásnál lemaradt Sz. M. (=Szabó Mihály) 57 szavazattal 87 ellenében, a kiszorított földbirtokos Rónay Jánossal szemben, a lap így kommentálta a győzelmet: „reméljük, Rónay lerázva az arisztokráciát, büznek minden maradványát, meg fogja érdemelni a népszerűséget”.

A Tiszavidéki Újságnak szintén van egy elbeszélő költeménye az újszegedi csatáról. A munka tudomásunk szerint csak az újságban jelent meg, de rövidesen a szarvasi nyomda önálló kiadványként is kiadta. A szerző ismét csak kezdőbetűvel van megjelölve. C. M. jelzéssel, de megköszönhető az a feltevés, hogy azonos Sz. M.-mel, tehát Szabó Mihállyal. Molnár Pál 1849. április 25-én még egy rópiratot adott ki Budapest bevételének örömhírére címmel. A közelmúltban megjelent Radj magyar című gyűjtemény (Magyar Hírmondó sorozat) külön kiemeli ennek a költeménynek a szépségét. Miután Molnár Pál mögött is nagyobb költői múlt volt, és ő írta az 1848 márciusában Szegeden megjelent verseket is, valószínűleg ez a négyszakasos költemény az ő műve. De ha tovább folytatjuk a szegedi kiadványokat, ott találjuk Havi Mihály munkáját a magyarra fordított La Marseillaise-t. 1848. párizsi forradalmát Havi személyesen is átélte, mert egy szegedi művészgyűlést vezetett Németországon át Franciaországba, sőt a barrikádokon is ott voltak, csak a magyar forradalom hírére tértek haza. 1848-ban a választások alkalmával került a városi főmérnöki állásba Maróthy Mátyás, aki a francia forradalom egy kitűnő deista munkáját jelentette meg (Volney: A természeti törvény).

A csanádi pontok

1848-ban megmozdult az alsó papság is. Nemcsak a csanádi püspöki székhely betöltésénél, hanem a váci püspöki méltóság is. Szeged és környékének káplánjai és plébá-

nosai a központi pesti mozgalomnál jóval radikálisabb pontokban fogalmazták meg az alsó papság kívánságait. A reformmozgalmat összegező csanádi pontokat Hegedűs Pál teológiai tanár foglalta össze, Szegeden megjelent munkájában. A kívánságaik közé tartozott, hogy a püspököket és az espereseket a papság válassza. És miután korábban az egyházi jövedelmek elosztása rendkívül aránytalan volt, azt kívánták, hogy a püspök jövedelme ne legyen több egy segédlelkési jövedelem 16-szorosánál. A plébános kétszeres, a kanonok négyszeres jövedelmet kapott volna. A nagyszámú egyházi író között ott találjuk Szabó Richárdon kívül Korompai Edét, aki a rókusai templomban mondott beszédét nyomtatta ki. Szabados Józsefnek két beszéde is megjelent, az egyiket a Mars téren mondta el az 1848. márciusi események első évfordulóján, a másikat pedig a szentdomói egyházban a nagyszarvai, 1849. április 19-i győzelem után mondta. Az egyházi harcok a célpontja Kremering Antal belvárosi plébános volt, aki az 1840-es években a szegedi konzervatívok egyik vezetője. És most is elkövette azt a hibát, hogy nem akarta eltemetni az egyik népfelkelő gyermekét. A szegedi nép még emlékezett arra, hogyan áldotta meg a konzervatív zászlót, hogyan büntette meg azokat a kispapokat és piarista szerzeteseket, akik részt vettek a védegyelet mozgalmában. A nép haragjától Hórváth Mihály miniszter csak úgy tudta megmenteni, hogy az ügy kivizsgálására bizottságot küldött. Ennek a bizottságnak az elnöke Bobary Károly ceglédi plébános lett, akit a váci egyházmegye papjai szavazással választottak meg püspöki helyneknek. (1867 után függetlenségi képviselő volt). Bobary több száz tanút hallgatott meg, de egy sem volt, aki Kremeringet a legkisebb mértékben is menteni próbálta, így betegszabadságra engedték el, ő pedig tudva Haynau betöréséről, Pestre utazott és Haynau csapatával tért vissza Szegedre. A Kossuth-párti szegedi plébánosok közül Nyári Pál rókusai plébános Kossuth-szakállt növesztett és ebben követte őt több piarista szerzetes is. A szabadságharc bukása után elég súlyos egyházi büntetést kaptak. Szabó Richárd szintén egyházi büntetés után hagyta ott az egyházat és tért át 1855-ben a református vallásra.

A Szegedi Hírlap napilap lett

A szabadságharc utolsó szakaszában Szeged rövid időre főváros lett. Két héten át itt jelent meg a Kormány hivatalos lapja,

a Közlöny is. A Szegedi Hírlapból tudunk arról, hogy megjelent Szegeden egy német lap is Freiheitsbota címen, de tulajdonképpen a hírlap volt az egyedüli sajtóközlemény, amelyekben a különböző irányzatok is megszólaltak.

Tóth Mihály korábban is lehetőséget nyújtott ellenfeleinek is, hogy elmondják véleményüket. A konzervatívok korábbi vezetője, Hóber Mihály főbíró is levélben próbálta álláspontját védeni. Tóth Mihály válaszában viszont ráolvasta, hogy amikor a délvidéki harcok kirobbantak, és Röbernek, mint nemzetőrnek kötelessége lett volna századával Délvidékre vonulni, ő kivonta magát, és pénzért egy embert fogadott fel maga helyett.

Írt ezekben a napokban a lapban Ludassy Mór, a békepárt tollforgatója, írt Helfy Ignác, aki arról is megemlékezik, hogy az országgyűlési tudósításokat ő szerkesztette és soronként kapta a lapot. Tóth Mihálynak akkor a segéd-szerkesztői Havi Mihály és Szabó Mihály voltak. Havi azonban gyorsan színtársulatot szervezett, és azzal volt elfoglalva, úgyhogy Szabó Mihályra maradt a szerkesztés munkája. A lap utolsó példánya július 30-án jelent meg.

A szabadság alig több, mint egy éve alatt a szegedi nyomdában az előző évek termésének háromszorosa-négyszerese jelent meg. Vannak közöttük utánnomások, két olyan költemény jelent meg, amelyet a debreceni nyomdától vett át a szegedi nyomda. A címek: A magyarok új világa, és A magyarok hazaszeretete. Nagyon érdekes a Rúza Sándorról megjelent 21 szakaszos költemény, amely 1848. október 20. körül hagyta el Grün János nyomdáját. A szerző nincs megnevezve: N. N. Ára 6 krajcar volt. Úgy meséli el Rúza Sándor megtérését, hogy ő maga kérte a várostól: bűnét lemoshassa. Amikor a szegedi tanács nem adott erre engedélyt, „Vásárhelyre száguld karsú paripáján, hol a Szentlélek szól Kossuth mézes ajkán”. Bűnbánatban járult Kossuth elé, és Kossuth feloldotta a puszták gyermekeit bűnétől. Rúza szemében az öröm könnycsillama jelent meg és 150 legénnyel indult a csatába.

„S hős nevét majd azon
Dicsők közé írjuk,
Kik által szabaddá
Lett nagy Magyarországi!”

Ez az 1848 októberéből származó költemény nagyon összecseng Mórlicz Zsigmond nagy regényével.

GIDAY KÁLMÁN

Ezzel a címmel jelent meg a RELIGIO ÉS NEVELÉS című katolikus egyházi folyóirat 1848. március 19-i számának vezércikke.

A történelmi emlékezés üres nosztalgiaívá silányul, ha nem szolgál tanulsággal az emlékezők számára. Sok szó — néha felesleges és hatalmaskodó — esik ma a lelkiismereti és vallásszabadságról. Napjainkban tárgyalják a sajtóról szóló törvényt. A lelkiismeret és a sajtó szabadságának kérdése nagyon szoros kapcsolatban állnak. Az erről szóló viták — mint életünk annyi más területe — hordozzák az elmúlt évtizedek erőszakosságában beidegzett magatartást: nekem csak a másikkal szemben lehet igazam. A félelem szülte „egymással szemben élni” magatartás mélyen beleegyezett gondolkodás és cselekvésmódunkba. Örülünk a nekünk jutott szabadságnak, de a másikat veszélyesnek ítéljük. Úgy gondolom, nem árt, ha mi keresztények is őszintén számolunk ezzel a „kísértéssel”. „Ami szabad, az gyökerében keresztény” — írja napjaink egyik kiváló lelki írója. Érdemes a történelmi emlékezés kapcsán felidézni a fent említett folyóirat (szerkesztője Somogyi Károly volt) néhány cikkét a vallás- és sajtószabadság kapcsolatáról.

AZ ÉN IGAZAM, A TE IGAZAD...

„A sajtó szabad: és ennek mi örülünk — írja a vezércikk írója. — Örülünk pedig nem azért, mivel a tévten és igazságtalanság ennélfogva szinte tágasabb körben, és kevesebb korlátok közé szoríthatva mozoghat; hanem azért, mivel az igazságnak ezentúl kevésbé kellend tartozkodónak lenni, a vele természetes ellentétben álló hamis állítások elleni kikelésben. (A kiemelés tőlem.) Mert hol a sajtó szabad, ott az ellenvéleményt férfiasan el kell tűnie tudni mindennek, a ki meggyőződése mellett (mely, ha valódi, mindenkor tiszteltetelmű) becsületes fegyverekkel harcol”.

Kétségtelen: a szabadság kockázatokkal jár és a szolgálékiség kényelmes megoldásai helyett kihívást, felelősséget jelent. Egyén és közösség felnőtt cselekvésének elengedhetetlen feltétele, de ugyanígy az egészséges haladásnak is. „Mi tehát a nyert szabadságnak örülünk: már csak azért is, mivel a tévtenek elvesztik ezentúl ama” szinte hatalmas védőercjét, melyet pártolók a „róvidlátók” ellenében fölhozott azon mentésben keresnek, hogy a kath. egyház és írók” számtalan ízben ismételt ’s legyőzhetetlen okaira csak azért nem felelnek, mivel a’ felelet meg van nehezítve, vagy éppen el is tiltva, s lehetetlenne téve” — írja a cikk. Nem csupán vallást, egyházat ért tiltásokra, hanem az igazság, a lelkiismeret szavának bármilyen címen való elnémítására is alkalmazhatjuk — éspedig nem csupán a múltban, hanem a jövőben is.

ELLENFÉL — ELLENE FÉL

Az emberek egy része szeret félni mert így felmentve érzik magukat a szeretet és segítség kötelessége alól. A szabadságban a „sok rossz” lehetőségét látni csupán, beszűkült emberség mutatója. A szabadság a jellemében, önértékelésében „felnőtt” ember normális igénye, amelynek a kölcsönös bizalommal kell párosulnia: „volt-e valaha nagyobb szükség a kölcsönös szeretet-, bizodalom- és egymás a testvéri megértésére, mint éppen jelenleg, a világ minden népeit átvillanyozó mozgalom és átalakulás napjaiban?” —

„Az egyház és szabadság”

RELIGIO és NEVELÉS.

KATH. EGYHÁZI FOLYÓIRAT.

BUDAPESTEN, MART. 19. 1848.

23.

UJ FOLYAM V. ÉVE.

Megjelenik e' lap hetenkint kétszer, csütörtök- és vasárnapon. Az előfizetési díj érte 'a' a' hetenkint egyszer megjelenni szokott, Egyházi literatúra lap'ért, postán 5 frt 20 kr. helyben 4 frt p. Előfizetheti minden kir. postahivatalnál, Pesten a' szerkesztőségénél (ajt. iskolák' épületében, dunasor 2-dik emeletben) s Hartleben és Altenburger urak' könyvtárákánál, és a' váci utczában.

TARTALOM: Az egyház és szabadság. I. — Eszme-törvények az Oltári-asztalról. I. II. Csajághy Sándor. — Egyházi tudósítások. — Hírfűzér.

Az egyház és szabadság.

I.

A' sajtó szabad: és ennek mi örülünk. Örülünk pedig nem azért, mivel a' tévten és igazságtalanság

azért nem felelnek, mivel a' felelet meg van nehezítve, vagy éppen el is tiltva, s lehetetlenne téve.

De tehát új vallási vitáknak ittattuk-e tér, eme' szabadság' kiterjesztésével? Mi nem véljük; mert nem ohajtjuk. Azonban, hogy a' kölcsönös értesülésnek, a' mindig üdvösesnek, eszközei, éppen a' főnebb érintett mentségek' elenyészésével, vallási tekintetben is erősödtek és megszapordultak, az va-

hangzik 1848 tavaszán a ma is időszerű kérdés. A kívánságunk, törekvésünk, ma élő keresztényeknek nem lehet más, mint akkori testvéreink óhaja: „A' népek' Istene adja a' jó szándékú szövetség- és kibékülésre áldását. Hisz » mit akar hitünk » isteni szerzője Jézus, mást, mint egyesíteni, mint kibékíteni, mint lerontani az Istenben testvéreket egymástól elválasztó falakat, mint feledésre bírni az egymás' irányában, igazán szenvedett, vagy csak képzelt sérelmek miatt nehezeltőket?... Mi is egész lélekkel osztozunk annak okáért azok igyekezetében, kik a' valódi, tehát Krisztus Jézus szellemében testvérséget, egyenlőséget és szabadságot nemcsak szájjal hangoztatni, hanem tetteleg, az olly sok szép phrasákat devalválni szokott életbe is átvinni törekcsenek.” A hit az emberben egységet átfogó látást teremt. Atomizálódó világunk és tudatunk csak úgy gyógyulhat, ha életünk legbenső indítékain egyetlen Törvényt „uralkodik”: Krisztus. Törvénye: „Szeressünk tetteben és igazságban... Ez mondatott, nem pedig: » hajtsunk végre tetteket » és » mondjuk ki az igazságot ».

AZ EGYHÁZI SAJTÓ

Szent Jeromos mondja: „Ahol Isten Lelke, ott a szabadság és boldogság is felkelhet”. Igaz, hogy a „Lélek ott fű, ahol akar”, de az utóbbi idők szelei megkavarták az egyházi sajtót is. Nem csupán a százsor cenzúrázott, „tupirozott” híradásokra kell gondolni, hanem az így kitermelődött ellenvéleményt, kérdést nem tűrő magatartást az egyházi felelősök részéről. Ez egyrészt magát az egyházi sajtót tette roppant gyengévé, másrészt maguk a vélemények sem tisztázódhattak egy egészséges párbeszédben. Ez hatással volt a hívó közösség egészének szánt sajtótermé-

kekre éppúgy, mint a szegényes, sztereotip közleményeket tartalmazó egyházmegyei és püspökkari körlevelekre egyaránt. Idézem az 1848-as sajtót: „a bizodal-mat, az istenes megnyugvást, a » rend és béke » szellemét, ama' szeretetteljes munkásságot a népből is kell élesíteni, táplálni 's erősíteni”. Mindehhez az egyházi sajtónak biztos irányt kell mutatni: » ez az, a » biztos útmutatás, mint napjainkban, a » katolikus nép, lelvi vezéreitől legelőször is, és méltán megkí-ván... mit óhajtvá vár, mire legnagyobb szüksége van; 's mit csak erélyes, keresztényi szilárdságot és határo-zottságot előtűkröző főpásztori szövatok nyílt, is az egész világ előtt apostoli bátorsággal bevallott érzel-meket lehelő körlevelek által vél a' katolikus clérus... napjainkban elérhetni”.

A lelkiismereti szabadság tisztelete az egyházat (minden vallási közösséget) napjainkban igen kemény kérdés elé állítja. „Milly szabadságra jogosítandja föl az egyházat, előljároinak az ősi szokás-, és természet-nek megfelelőbb módóni választását illetőleg honunk-ban is az állomány: még nem tudhatni; csak az a bizonyos, hogy e' szabadság szükségképpen ki-folyása lesz ama' kiváltások és előnyök' megszüntetésének, melyekben az egyházat a' középkori státusok, saját javukra 's érdekében részesítették, 's azt ma lemondani kényszerítik.” ... E lemondás „fájdalmas lehet ugyan... de melynek árán végtelen becsű javakat, a' teljes függetlenséget és lelki szabadságot, 's hivatnak semmi írgység által nem zavart bizodal-mát, a' minden kincseknél becsesbet szeresheti vissza”. A hatalom által nyújtott „biztonsági intézkedések”, az „atyáskodó felülvizgázás” könnyen feledtetni a keresztény szabadság alapigazságát: „nektek csak egy Atyátok van, éspedig a' mennyi”. Látszólag az egyház javát

szolgáló gondoskodás, kivételezések mérhetetlen kárt okoztak: kiszolgáltatottá tett, az anyagi kötöttségek folytán a lényegi küldetés teljesítésében nem engedett szabad cselekvést, s ezzel együtt lejáratta a „hála jeléül” kicsikart nyilatkozatokkal magát az evangélium hirdetését. Mindezt nem mások ellen emlegetem föl. Az öngyász, önsíratás helyett a lelkiismereti szabadság mint kötelesség és hallatlan lehetőség elé állít bennünket.

SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG

„A tétlenség, a' tunya testség... ez az, mi egyedül fenyeget veszéllyel. ...Örök gyalázat mindazok fejére, kik az isteni gondviselésnek a' » világot újajalakító nagy művét szemiek előtt csudalatosan kifejldőni látván, egykedvűen tudnak szűkkörü önzésök » álmába temetkezni”. Az egyház és minden intézménye a törekény, gyengeségekkel és bűnökkel küzdő ember vonásait hordozza: reményben él és nem a beteljesülésben. Nincs „gyógyírja”, amely átváraszolja azokat, akik kapcsolatba kerülne vele. Krisztus maga sem az ő követők „átváltozását” kérte, hanem megtérését. Leg-jobbban Pál apostol példája mutatja ennek a megtérés-nek a jelentését: Pál soha nem állította, hogy ő a damaszuszi úton lováról leesve „tért meg”. Bőséges tíz esztendő kemény magánya, belső érlelődés kellett a lényeg megértéséhez: Jézus Krisztus nem ideológia, hanem személy, közösség. Az egyházi intézmények: iskolák, hit oktatás, sajtó, mindez nem egyik napról a másikra „tesz rendet”, neveli meg a „neveletlene- ket”... De mindez nem szabad, hogy elkedvetlenítsen bárkit is. A keresztény nem várászó — a papot sem arra küldi Krisztus —, hanem testvér, testvérei közt. Minden eszközt — így a tömegtájékoztatás minden eszközt — szeretnénk használni, hogy tisztességes és igaz módon tájékoztassunk. Ebben is példát ad a sokszor idézett cikk: „A' sajtó korlátai megszüntetvék. Mi lapjainknak legkevésbé sem akarunk ily érde-kességet 's olly tartalmi jellességet tulajdonítani, hogy azok által mindenkit kielégíthetőnek hinnék.” A szabadsággal élni felelős kötelesség. Legalább annyit meg kell tenni, hogy becsülettel tájékozódjunk: „Mert kinek éppen a' mit sem olvasás és ennek következtében előbb-utóbb okvetlenül bekövetkező, mit sem tudás a' kenyere: az a katolikus egyháznak ezentúl nemcsak tehetetlen, és méltatlan, hanem elvetendő 's káros, mert a' religio' szent ügyét lelkiismeretlenül eláruló, közönyös tagjaul tekintendő”. Kétségtelenül „kemény beszéd” ez: sem 1848-ban, sem napjainkban a szabadság nem a hirdetőoszlopokon megjelenő plakátok szövegének változásában, hanem kinek-kinek bensőjében végemen megújulásban áll.

„Mi friss, életre való ágat hajtani, 's gyümölcsöt hozni nem képes, az a' kivágatást várhatja magára.” A szabadság csak azt „fenyegeti”, aki nem él vele. „A katolikus egyház honunkban is élni akar, még pedig az eddiginél erőteljesebb, mert szabadabb, életet. E szabadság, kihívás”, „történelmi lecke”, amelyet nem elegendő felmondani: „Minden, magában jóra való szándékot és erőt érző katolikushoz azon föl hívás van, az e'kor- és a' jövődönök boldogság-magvát kebelében hordozó egyház által intézve, hogy: siessen használni szabadságát a' jóra”.

DR. SÁVAI JÁNOS